

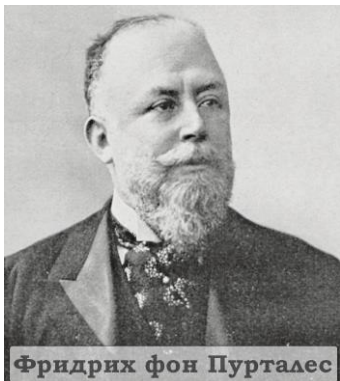
МЕЖДУ МИРЪТ И ВОЙНАТА.

Моите последни преговори в Петербург в 1914 г.

*автор Фридрих фон Пурталес, 1923 г.,
(в превод на руски ез. Москва, Петроград, 1923 г.)
превод на български език Живко Войников*

Предговор на автора.

Тези бележки бяха нахвърляни от мен под пряското впечатление от преживяванията ми в Петербург, през последните дни преди избухването на войната. Придадох им формата на дневник, когато пътувах от Петербург до Стокхолм, а след това, при пристигането си в Берлин, ги записах. Първоначално не бяха предназначени за публикуване. Впоследствие, през тези три години, Министерството на външните работи публикува няколко кратки откъса от тях в „Общ северногермански вестник“ (*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*).

Фридрих фон Пурталес

Настоящото пълно издание на бележките е направено със съгласието на гореспоменатото ведомство (Министерството на външните работи).

Първоначалната им форма е оставена без никакви промени; дори отказах да коригирам някои стилистични грешки и да запазя някои повторения. Както е видно от текста им, още в първите дни на кризата през лятото на 1914 г. видях основната опасност за каузата на мира във военните приготовления на Русия, които веднага започнаха и приеха големи размери. Все още бях убеден, че мирно разрешаване на сръбския конфликт ще може да се постигне по дипломатически път, ако Русия се беше вслушала в приятелските предупреждения на Германия и въздържала от предприемане на военните мерки по време на дипломатическите преговори.

Фактите, разкрити от процеса срещу Сухомлинов, все още не ми бяха известни, когато записвах бележките си. Показанията на бившия руски военен министър пред съда неопровержимо потвърждават, че водещите руски кръгове са се стремили към война и че зад гърба на царя са започнали обща мобилизация на руската армия точно в момента, когато благодарение на посредничеството на Германия се откриха благоприятни перспективи за мирно уреждане на конфликта. По този начин общата мобилизация в Русия е съзнателен и преднамерен акт срещу Германия, която не искаше война, акт, насочен към разпалване на война, която все още можеше да бъде избегната.

Граф Пурталес. Берлин. Февруари 1919 г.

Когато през юли 1914 г. стана известно, че разследването на атентата в Сараево е предоставило на австроунгарското правителство доказателства за съучастие на сръбското правителство в това осъдително престъпление, изключително нервното настроение на министър Сазонов подсказа, че Русия възнамерява да се противопостави рязко на нападение на Австро-Унгария срещу Сърбия и това ще доведе до сериозен конфликт.

Две години по-рано, по време на Балканските войни, подобни кризи вече бяха възниквали неведнъж. Когато в края на 1912 г., съпротивата на Австро-Унгария лиши сърбите от достъп до Адриатическо море, а след това, когато няколко месеца по-късно Лондонската посланическа конференция присъди град Скутари (Шкодра) на новосформираната албанска държава, бушуващите вълни от военното напрежение вече бяха достигнали много високо ниво в Петербург. Тогава без съмнение, заслуга на император Николай и неговото правителство беше, че обществените елементи, агитиращи в полза

на войната, срещнаха енергична съпротива, признавам, едва в последния момент, когато вече се стигна до улични демонстрации.

След Балканските войни вътрешните отношения в Русия претърпяха значителна промяна. Националистическата тенденция започва да придобива все по-голямо влияние. Тя успя да свали миролюбивия председател на министерския съвет Коковцов и посредствения министър на вътрешните работи Макаров и да ги замени с хора от националистическия лагер – възрастния Горемикин и амбициозния Маклаков.

Най-възрастните и опитни членове на Държавния съвет не криеха опасенията си от националистическото господство. Самият министър Сазонов ставаше все по-подвластен на влиянието на националистите и германофобите, което пролича от позицията, която зае по въпроса за германската военна мисия в Турция¹.

Очевидно обременяван от упрека на националистите, че по време на Балканската война е направил отстъпки на Австро-Унгария и че е до голяма степен виновен за разочарованията, сполетели славянофилите от крайните резултати от тази война.²

Ако през първите години от престоя си на власт Сазонов намира активна подкрепа за политиката си, склонна към запазване на мира, първо от зет си Столипин, а по-късно и от Коковцов, сега се оказва почти безпомощен пред натиска на славянофилите. Няколко месеца преди избухването на войната стана ясно, че Сазонов не е човек, способен сам да се противопостави на енергично нарастващата атака на националистите. При тези обстоятелства можеше да се предвиди, че нововъзникналите различия с Австро-Унгария по източната политика биха могли да доведат до криза, по-сериозна от предишните.

На 21 юли, няколко дни преди австрийският ултиматум да бъде предаден на Сърбия, проведех дълъг разговор със Сазонов, по време на който министърът говори с много развълнуван тон за заплахата за Сърбия от Австрия и същевременно многозначително посочи факта, че заплашителната позиция, зета от Австрия, според информацията, с която разполагаше, буди силни опасения в Париж и Лондон. С това той самият очевидно искаше от самото начало да придаде общоевропейски отпечатък на целия този въпрос.

На моя италиански колега, с когото разговарях същия ден, Сазонов каза: „Политиката на Русия е мирна, но не пасивна.“

Моето мнение, според което Австро-Унгария има безспорното право да изисква отчет от сръбското правителство, в случай че се окаже съучастник в кървавото престъпление в Сараево, е Сазонов остро отхвърли.

Правителството, според него, не може да бъде държано отговорно за действията на отделни лица, а предполагаемите доказателства в ръцете на австроунгарското правителство не струват абсолютно нищо.

И президентът Поанкаре, който точно тогава пристигна в Петербург, докато приемаше членове на дипломатическия корпус на 22 юли, се изрази пред австроунгарския посланик (Сапари) по подобен начин, очевидно действайки по внушение на Сазонов.³

24 юли.

На обяд на 24 юли моят австроунгарски колега информира министъра за австро-германската нота, предадена на Белград предната вечер.⁴ За моя изненада научих от граф Сапари, че Сазонов е приел това съобщение сравнително спокойно. Вярно, той веднага посочи, че Сърбия по никакъв начин не може да приеме някои точки от нотата.

¹ Мисията на генерал Лиман фон Сандерс. (б. пр.).

² Пурталес значително подценява ролята на Сазонов по време на Балканските войни, въпреки че той я изпълни блестящо – максимално териториално възнаграждаване на Сърбия и максимално осуетяване на България, с последващото ѝ елиминиране и заместването ѝ с послушната Румъния в анти-австроунгарския блок на Балканите, формиран с Букурещкия договор от лятото на 1913 г. (б. пр.).

³ Моите донесения до канцлера от 21 юли и телеграмата ми до външно министерство от 23 юли.

⁴ Телеграмата ми до външно министерство от 24 юли.

Веднага след посещението на моя австроунгарски колега, г-н Сазонов отиде на заседание на Министерския съвет, което продължи до късно следобед, така че успях да видя министъра едва вечерта.

За разлика от австроунгарския посланик, в чието присъствие министърът на външните работи прояви спокойствие, заварих г-н Сазонов в състояние на силно вълнение.

Неговите обвинения срещу Австрия бяха извън всякаква мярка. Моето обяснение на позицията на германското правителство относно оправданите от наша гледна точка действия на Австро-Унгария, само засили вълнението му.⁵

Сазонов протестира най-оживено срещу гледната точка на германските кръгове, че въпросът е спор, засягащ само Сърбия и Австро-Унгария, и интересът на всеобщия мир, настоятелно изисква този конфликт да бъде стриктно локализиран в самото начало на възникването му.

Според министъра обаче, въпросът е общоевропейски. Европа не трябва да позволява и няма да позволи малка Сърбия да стане жертва на користолюбието на Дунавската монархия.

Моето възражение, че Австрия едва ли, ще се съгласи да подложи този въпрос на решение на Европейския ареопак и в такъв случай, опасността от европейски конфликт става заплашително близка, се оказа безсилно да отклони министъра от неговата гледна точка. По същия начин и моят апел към монархическия принцип срещна също толкова малък отклик в душата на министъра. Сазонов оспори, че този принцип е сериозно накарнен от убийството, извършено в съучастие със сръбското правителство. Той отказа да признае, че помощта, оказана от Русия на сръбското правителство, което е станало съучастник в цареубийствата, е в противоречие с монархическите традиции, на които Русия винаги е била отдадена високо.

В отговор на моите обяснения министърът заяви, че Австро-Унгария само търси претекст да нападне Сърбия и да я унищожи. Към това той добави с вълнение, че Австро-Унгария обаче никога няма да се реши да следва подобна политика, ако не разчита на подкрепата на Германия. Следователно, от Германия зависи да предотврати избухването на заплашителния европейски конфликт.

Моето възражение, че не може да се очаква от Германия да се намесва в свободата на действие на своя съюзник, в момент, когато последният е решил да даде законен отпор на интригите, чиято цел е да подкопаят позицията ѝ на велика сила, не беше прието от моя събеседник. Накрая прекъснах разговора, който продължи повече от час, тъй като видях безнадеждността да убедя министъра да възприеме по-примирителна гледна точка. Напротив, Сазонов се вълнуваше все повече от собствената си реч.

Забелязах обаче, че по време на разговора ни думата „война“ проблесна през устата на Сазонов само веднъж, а именно, когато възкликна, че ако Австро-Унгария погълне Сърбия, Русия ще воюва с Хабсбургската монархия.

Тези думи ме накараха да се замисля, че Русия възнамерява да прибегне до оръжието едва когато стане ясно, че Австро-Унгария ще направи териториални придобивки за сметка на Сърбия. Обяснението на г-н Сазонов ми остави впечатление, че на токущо състоялото се заседание на Министерския съвет е решено да не се отстъпва пред опасността от остър конфликт. Очевидно, на това заседание на Министерския съвет вече сериозно се е обсъждала възможността за прекъсване на отношенията с Австро-Унгария и Германия. Както научих още на следващия ден от достоверни източници, министрите обсъдили подробно въпроса дали вътрешното положение на Русия е такова, че страната може спокойно да гледа на външнополитическите усложнения.⁶ По-голямата част от министрите отговорили на този въпрос утвърдително. На заседанието на Министерския съвет е изготвен правителствен доклад, в който се посочва, че Русия не може да остане безразлична към австро-сръбския конфликт.

⁵ Телеграмата ми до канцлера от 25 юли.

⁶ Доклад до канцлера от 26 юли.

На 25 юли няха възможност да видя г-н Сазонов, тъй като той прекара голямата част от деня в лагера Красное село с императора. На заседанието на Министерския съвет, проведено там под председателството на царя, несъмнено са взети много важни и сериозни решения. В същия ден сигурно е било решено да се проведе мобилизация. На 25 юли настроението в Петербург все още беше доста спокойно. Не се наблюдаваше особено вълнение сред широката общественост относно ултиматума представен на Сърбия. Разбира се, националистическите вестници като „Новое время“ и „Мир“ избухнаха с остри атаки срещу Австро-Унгария, но тонът им се различаваше малко от изразите, които обикновено изпълваха колоните на тези вестници.

Изненадващо разумна гледна точка, намери място в колоните на кадетския орган „Реч“.⁷ Този вестник пише, че Сърбия няма да даде напълно задоволителен отговор на австроунгарската нота. Нещо повече, тя вече беше получила насърчение за такъв отговор, и Русия пое отговорност за последствията, които ще произтекат от това. Единственият начин да се избегне участието на силите на Тройното съглашение (Антантата) в австро-сръбския конфликт е да се локализира сръбският въпрос и стриктно да се въздържа от всякакво по-нататъшно насърчаване на Сърбия.

В този момент не общественото мнение е тласкало руското правителство към враждебен ход срещу Австро-Унгария. По-скоро тук е действала малка група хора, които се опитват да изострят конфликта от самото начало.

По нещастно стечение на обстоятелствата император Николай прекарва всички тези дни в Красное село на маневрите на гвардейските части и попада под прякото влияние на чичо си, великия херцог Николай Николаевич, и на близки до него лица. Както знаем Николай Николаевич, дори по време на Балканските войни, открито подстрекаваше страната към война с Австро-Унгария.

Атмосферата, с която царят е бил обкръжен в лагера в Красное село, несъмнено е допринесла много за това, че на съвещанието на 25 юли са приети резолюции, които тласкат Русия в бездната, непременно водеща до война.

Ако през тези дни император Николай беше послушал, както например през декември 1912 г., такива съветници като тогавашния председател на Министерския съвет Коковцов, тогава монархът, който не искаше война, може би и този път щеше да отблъсне подстрекателите на войната. Но очевидно на 25 юли нито председателят на Министерския съвет Горемкин, нито г-н Сазонов използваша влиянието си с необходимата енергия, за да осигурят успеха на политиката, насочена към запазване на мира.

Въпреки това, не мисля, че Сазонов е искал война в този момент. Той обаче се отдал на фаталната илюзия, че Германия, убедена в решимостта на Русия този път да стигне до последната крайност, ще остави съюзника си в беда и така Русия и Тройното съглашение ще постигнат дипломатически успех, който ще бъде и компенсация за дипломатическото поражение, претърпяно по Босненския въпрос през 1909 г.

Нещо повече, поради голямото си невежество, да не кажем наивност, по военните въпроси, той не осъзнава голямата опасност, която се крие в обстоятелството, че очевидно още на 25 юли на военните власти са дадени много широки правомощия да започнат военните подготвителни мерки.

Вечерта на 25 юли генерал фон Хелиус⁸ и военният аташе майор фон Егелинг се завърнаха от Красное село, където бяха поканени да участват в големия военен банкет. И двамата разказваха за вълнението, което царяло сред офицерите. И двамата останали с впечатлението, че са взети всички мерки за мобилизиране срещу Австро-Унгария. Според тях провеждането на маневрите е прекъснато и войските получили заповед незабавно да се върнат по гарнизоните си. Генерал фон Хелиус докладва, че офицерите от

⁷ Доклад до канцлера от 25 юли.

⁸ Генерал фон Хелиус е командирован от германския император при руския император, за свързка между двамата монарси.

генералния щаб изобщо не крият много сериозните опасения, които положението на нещата им вдъхва.⁹

26 юли.

Срещата ми на железопътната гара с г-н Сазонов, който, подобно на мен, прекарваше летните месеци в Царское село, само затвърди мнението ми, че руският министър на външните работи все още определено се надява да избегне война.

Пътувахме заедно до Петербург и тъй като не бяхме сами по пътя, проведохме доста дълъг разговор при пристигането си на гарата; за моя изненада, намерих министъра много по-миролюбив, отколкото два дни по-рано.¹⁰

Г-н Сазонов изрази уверения пред мен относно своето миролюбие, и ме увери, че търси само средства да осигури на Австро-Унгария законно удовлетворение но не промени гледната си точка, че Русия остава на позицията си, че суверенитетът на Сърбия трябва да бъде запазен от посегателства! Той заяви пълната си готовност да обсъди всяко предложение, което може да доведе до постигането на тази цел.

Възползвах се от благоприятното настроение на министъра на външните работи, за да го убедя да се въздържа от разглеждане на австро-сръбския конфликт пред европейски трибунал. Припомних му опита с тромавия състав на Лондонската посланическа конференция по време на Балканските войни и посочих колко бавно е работил този състав тогава. Тогава настоятелно препоръчах г-н Сазонов да проведе откровен и открит разговор с Виенския кабинет и съответно, на първо място, с моя австро-унгарски колега. Според впечатленията, които придобих от разговорите си с граф Сапари, изразих убеждението, че руският министър на външните работи ще трябва да се успокои по отношение на планове на Австро-Унгария.

Австро-Унгария, заявих аз, няма реално намерение да погълне Сърбия, а по-скоро иска да ѝ даде добър урок, който тя напълно заслужава. Г-н Сазонов обеща да последва съвета ми и незабавно да влезе в отношения с граф Сапари.

Междувременно последният, от своя страна, вече се беше поинтересувал кога може да се срещне с министъра на външните работи.

В разговорите, които проведох през деня с няколко колеги, сред които имаше и представители на малките държави, разбрах, че френският посланик от самото начало на кризата е засилвал настроенията срещу Германия. Г-н Палеолог разпространяваше навсякъде новината, че Германия се стреми към конфликт и че в действителност става въпрос много по-малко за австро-сръбски, отколкото за германо-руски сблъсък.

Според информация, която получих от Берлин, сред представителите на дипломатическия корпус там се разпространяваше и слуха, очевидно идващ от френски източник, че Германия е склонила Австро-Унгария да отправи остра нота към Сърбия, и тъй като бях допълнително упълномощен, да се противопоставя на този слух, в съгласие с моя австроунгарски колега, реших да публикувам съответно изявление в руския печат.

Това изявление ясно установяваше, че германското правителство не е оказало никакво влияние върху нотата, представена на Сърбия, и дори не е знаело за нея, че Германия смята австроунгарската гледна точка за легитимна и като съюзник ще я подкрепи, но в интерес на мира, желае локализацията на конфликта.

Следобед граф Сапари ме посети и ми каза, че току-що е разговарял с г-н Сазонов и разговорът е протекъл в напълно задоволителен тон. Министърът на външните работи дал възможност на граф Сапари да обясни нотата, представена на Сърбия, от различни гледни точки и той проявил много по-малко непримиримо настроение, отколкото можеше да се очаква.

⁹ Телеграма на генерал фон Хелиус до Негово Величество германския император.

¹⁰ Телеграма до МВнР от 26 юли.

Надвечер от своя страна проведох втори разговор с министъра на външните работи, който започна с изказване на топла благодарност към мен за съвета ми да се обясни откровено на граф Сапари. Той спокойно анализира цялата нота с австроунгарския посланик. Граф Сапари освен това подчерта с особен акцент, че всякакви завоевателни планове са много далеч от намеренията на Австро-Унгария, и единственото което тя иска, е най-накрая да постигне умиротворение в покрайнините си. Това изявление очевидно имаше успокояващ ефект върху министъра на външните работи. Той стигна до там в изразяването на помирителното си настроение и заяви, че Русия няма възражения по много точки от нотата, а по отношение на някои точки, промяна във формата на представените искания ще позволи споразумение. „Работата ще се реши само с промяна на няколко думи“, отбеляза той. За да се постигне такова споразумение, каза г-н Сазонов, е много желателно да се привлече посредничеството на сили, които не са пряко заинтересовани от спора, например Англия и Италия. Министърът е заявил това на австроунгарския посланик. Той обаче е готов да изслуша и други предложения и ме моли да си кажа мнението.

Отговорих на г-н Сазонов, че нямам правомощия да го правя, но е ако желае да изслуша изцяло личните ми възгледи, мога само да го посъветвам отново, да поддържа директен обмен на мнения с Виена. Ако Виенският кабинет наистина е на мнение, че исканията, които е поставил към Сърбия, могат да бъдат смекчени по форма, тогава, мисля, не ще му е трудно, той да го каже дори без посредническата намеса на трети страни. Така може да се намери основа за споразумение. Тогава може би някоя трета сила би могла да се заеме да вразуми Сърбия.

Сазонов ми отговори нетърпеливо, че за да покаже добрата си воля, незабавно ще изпрати депеша до руския посланик във Виена, съставена в духа на моето предложение. Настроението на външния министър беше толкова примирително, че ми хрумна, че може би е получил новини от Париж или Лондон, които са го обезкуражили да поддържа агресивния тон, който беше възприел преди няколко дни. Това ми предположение се затвърди от съобщението, което получих от Берлин¹¹, че френският министър на правосъдието, действайки като временен министър-председател, е разговарял разумно с германския посланик в Париж фон Шьон, казвайки, че и Франция желае локализиране на конфликта. Изразих на г-н Сазонов живото си задоволство, че благодарение на разговора му с моя австроунгарски колега, остротата на ситуацията очевидно е смекчена.

Но по този повод най-сериозно посочих на министъра на външните работи, че в момента изглежда особено важно да не се нарушава ходът на дипломатическата работа чрез предприемане на военни мерки.¹² Откровено му казах, че новините, които получих за вече започнатите военни подготвителни мерки на Русия, предизвикват най-сериозни опасения. Дори се разпространява слух сред военните аташета, че няколко корпуса, разположени на западната граница, вече са получили заповеди за мобилизация. В отговор г-н Сазонов ме увери, гарантирайки, че все още не е издадена заповед за мобилизация, а напротив, има много категорично решение да се изчака с издаването ѝ, докато Австро-Унгария заеме враждебна към Русия позиция. Министърът на външните работи обаче призна, че са проведени някои военни приготовления.

След това му обясних чрез дълги и настоятелни изявления колко опасно е да се оказва на дипломатическите преговори военен натиск. Когато министърът на външните работи ми възрази, че приемането на военни мерки от Русия се извършва с единствената цел да се предотврати изненадата от събитията и все още не означава, че тя се стреми към война, аз възразих, че опасността след като такива мерки бъдат предприети, идва от преминаването на властта над ситуацията от дипломатите към генералните щабове.

„За бога“, му казах аз, „не позволявайте на генералните щабове да имат думата!“ Повтарях тази фраза на министъра всеки ден през следващата седмица.

¹¹ Телеграма на статссекретаря фон Ягов от 26 юли.

¹² Телеграма до МВнР от 26 юли.

По време на разговора г-н Сазонов се обърна към мен с въпроса: „Но все пак във вашата страна мобилизацията все още не е еквивалентна на война!“

На това отговарям, че теоретично погледнато, може и да не е еквивалентна, но във висококултурна страна като Германия мобилизацията е мярка, която толкова дълбоко прониква във всички човешки отношения, че се обявява едва в последния момент, когато войната вече изглежда неизбежна, с други думи, когато сигурността на империята е сериозно застрашена. Вярно е, че щом бутонът е натиснат и апаратът за мобилизация е задействан, тогава вече не е възможно да се съдържа неговото движение. Нашето географско положение ни принуждава, в случай на заплахата за империята, бързо да изпреварим противниците си.

Ако, не дай си Боже, нещата стигнат до такава крайност, тогава фразата за „светкавично настъпление“, която беше открито заявена в Райхстага като най-добра защита за Германия, ще получи пълния си смисъл. Моите разсъждения очевидно направиха известно впечатление на министъра на външните работи, тъй като в 22 ч. вечерта на същия ден военният министър покани военния аташе фон Егелинг да на среща, както самият министър се изрази, „за да го запознае с военната обстановка“, по молба на г-н Сазонов. Генерал Сухомлинов увери с честна дума, че все още не е издадена заповед за мобилизация, нито един кон не е реквизиран и нито един резервист (запасник) не е призован под знамето.

И през този ден настроението в Петербург остана много спокойно.¹³ Следобед, гвардейските войски, дрънчейки с оръжията си, се върнаха от Красное село, и бях поразен от безразличието на тълпата към тях, въпреки че беше прекрасно лятно време. През нощта по някои улици се проведеха малки демонстрации на младежи, но те бяха явно инсценирани. В най-важните офицерски кръгове, близки до царя, настроението беше решително в полза на мира. На генерал фон Хелиус, който доскоро беше в приятелски отношения с тези кръгове, е намекнато, че е желателно нашият император да изпрати телеграма до император Николай и да му посочи опасностите, които заплашват монархиите, в случай на общ конфликт. Предадох този намек по телеграфа до Берлин.¹⁴

27 юли.

В началото изглеждаше, че 27 юли ще донесе по-нататъшно разхлабване на напрегнатата ситуация. Както научих от колегите си, публикуваното от мен изявление, че австроунгарското настъпление срещу Сърбия по никакъв начин не е свързано с германско влияние, имаше успокояващ ефект. Това е отразен и в печата. По всяка вероятност и правителството е повлияло на вестниците в този смисъл.

Следобед отново разговарях с г-н Сазонов и го заварих в същото помирително настроение, както и предния ден. Повод за разговора ни бяха две телеграми от райхсканцлер (Бетман-Холвег), които бях получил вечерта на 26-ти и през нощта на 27-ми юли. В първата телеграма се казваше, че след като Австро-Унгария е заявила, че не търси никакви териториални придобивки в Сърбия, а само желае да има една мирна държава до границите си, поддържането на европейския мир зависи изцяло от Русия; Германия, разчитайки на миролюбието на Русия и на традиционно добросъседските ни отношения с нея, вярва, че тя няма да предприеме стъпки, които могат сериозно да застрашат европейския мир.

Втората телеграма, във връзка с предишната, отбелязваше, че подготвителните военни мерки на Русия, насочени срещу нас, ще ни принудят да предприемем контрамерки, които да доведат до мобилизация на армията. Мобилизацията вече означава война.

¹³ Доклад до канцлера от 27 юли.

¹⁴ Телеграма до МВнР от 26 юли.

Тъй като знаем за съюзните задължения на Франция към Русия, нашата мобилизация трябва да бъде насочена едновременно срещу Русия и Франция. Не вярваме, че намерението на Русия е да провокира европейска война. Тъй като Австро-Унгария не иска да посяга на териториалната цялост на Сръбското кралство, ние сме на мнение, че Русия може да заеме изчаквателна позиция. Можем да подкрепим желанието на Русия да целостта на Сръбското кралство да не си поставя под въпрос, с по-голямата готовност, защото Австро-Унгария дори не прави и намек за подобно съмнение. При понататъшното развитие на този инцидент лесно ще се намери основа за споразумение.

Г-н Сазонов, на когото предадох съдържанието на двете телеграми, заяви, че те са му направили отлично впечатление.¹⁵ Той ме помоли да изразя благодарността му на райхсканцлер за двете послания и да го уверя, че апелът му към вековните ни добросъседски отношения е намерил пълен отклик от негова страна и дълбоко го е трогнал. Давайки уверения в своето миролюбие днес, министърът на външните работи обеща, че в предпазливото си отношение към Австро-Унгария ще стигне до край и възнамерява да изчерпи всички средства, способни да разрешат настоящата криза по мирен път.

След като Австро-Унгария обяви териториалното си незаинтересованост и досега не е предприела враждебни стъпки към Сърбия, на г-н Сазонов му се стори, че е дошъл моментът за обмен на мнения между силите, за да се намерят средства за изграждане на „златен мост“ за Австро-Унгария.

Намерението за унижение на Австрия беше много далеч от министъра на външните работи. За него беше още по-необходимо да се запази сръбският суверенитет, тъй като в противен случай в Белград може да се възцари революционен режим, много по-опасен от сегашния. На това отговорих, че във всеки случай е необходимо да се даде на Сърбия сериозен урок, за да се сложи край веднъж завинаги на скандалното си поведение, по чиято вина, през последните пет години, Европа е за трети път на прага на войната. Ако Сърбия иска да бъде третирана като равноправен член на семейството на европейските държави, тя трябва да се държи и като цивилизована държава.

Министърът на външните работи слабо протестира срещу тази критика, на която подложих поведението на Сърбия, и многократно поиска нашето съдействие, за да се накара Австрия да смекчи някои искания, които са неприемливи за Сърбия. По въпроса за сериозните предупреждения на райхсканцлера, относно руските въоръжения, министърът на външните работи се позова на изявленията, направени предния ден от генерал Сухомлинов, към майор фон Егелинг. Отговорих, че мога само още веднъж настоятелно да помоля министъра да вземе присърце идеите, които бях развил предния ден относно военните мерки.

На 27-ми сякаш на някои места на политическия хоризонт се появи лъч светлина, особено в резултат на по-примирителния тон в изявленията на Сазонов, но през същия ден пристигнаха новини, помрачаващи оптимистичния поглед върху създалата се ситуация. Съпругата ми, която пътува от Царско село в Петербург следобед, ми каза, че преди заминаването си от Царско село я посетила приятелка, която и каза, че през цялата нощ покрай къщата ѝ в посока гарата са минавали военни колони натоварени с боеприпаси и теглещи артилерийски оръдия. Това съобщение, във връзка с докладите за военните мерки, поискани от повечето ни консулски служби, не оставяше никакво съмнение, че много значителни военни приготовления са в разгара си. Може би генерал Сухомлинов официално и честно уверяваше с честна дума, че от руска страна все още не е издадена заповед за мобилизация, но въпреки това, военните мерки от подготвителен характер, се развиваха с ускорени темпове, и бяха от такъв характер, каквито у нас се извършват само след издаване на заповед за мобилизация.

¹⁵ Телеграма до МВнР от 27 юли.

На 28 юли отговорът на сръбското правителство на австроунгарската нота стана известен в Санкт Петербург. Навсякъде в руските обществени среди се полагаха усилия този отговор да бъде представен в най-голяма степен като предпазен.

Генерал княз Трубецкой от императорската щабквартира се опита да убеди генерал фон Хелиус, че сръбската нота разкрива добрата воля на Сърбия и нейната готовност да отговори изцяло на желанията на Австро-Унгария.¹⁶

Подобно на г-н Сазонов, княз Трубецкой също посочи, че сръбското правителство не може да приеме спорните точки в австро-унгарската нота, без да се изложи на опасност от революция. Сега, заяви князът, Австро-Унгария трябва да предприеме реципрочни стъпки към Сърбия, освен ако не иска да понесе вината за избухването на европейския конфликт.

Когато генерал фон Хелиус възрази, че зависи единствено от Русия, която не е пряко заинтересована от целия този спорен въпрос, за да предотврати избухването на европейския конфликт, в отговор му беше посочено племенното родство на руснаците със сърбите. Княз Трубецкой подчерта, че както самият цар, така и всички около него упорито желаят запазването на мира и не изоставят надеждите за успешното влияние на германския император върху Австро-Унгария в дух на умереност.

Следобед в Петербург беше получена новина за обявяването на война на Сърбия от Австро-Унгария. Това предизвика голямо безпокойство. Предвид факта, че бяха изминали два дни от изтичането на ултиматума, представен на Сърбия, а междувременно Австро-Унгария не беше предприела нищо срещу Сърбия, водещите кръгове в Петербургското общество очевидно бяха започнали да мислят, че вследствие на заплашителната позиция на Русия, Австро-Унгария няма да посмее да предприеме военна интервенция срещу Сърбия.

Настроението на Сазонов внезапно се промени напълно. Следобед го заварих в най-голямо вълнение и разговорът ни доведе до остра сцена. Министърът на външните работи веднага ме поздрави с думите, че сега прозря цялата ни вероломна политика; отсега нататък той нямаше и най-малко съмнение, че Германия знае точно какво планира Австро-Унгария и че става въпрос за игра с белязани карти между германската дипломатия и Виенския кабинет. На свой ред, раздразнен от думите на министъра на външните работи, аз му възразих, че преди няколко дни съвсем категорично му бях заявил, че ние разглеждаме австро-сръбския конфликт като въпрос, засягащ изключително двете участващи в него държави, и не знаем нито за нотата, адресирана до Сърбия, нито за по-нататъшните планове на Австро-Унгария. И най-решително протестирам срещу изразяването на съмнения относно правдивостта на това изявление, което направих от името на моето правителство.

При тези думи станах от мястото си и прекъснах разговора с забележката, че ако Сазонов възприема тон, какъвто си е позволил току-що, тогава смятам продължаването на разговора ни за безполезно.

Връщайки се в посолството, намерих там съобщение от генералното консулство, че полицията е извадила от строя безжичния телеграфен апарат на германския параход „Принц Ейтел-Фридрих“, който беше закотвен в пристанището на Санкт Петербург. Този инцидент ми даде възможност да отида при заместника на Сазонов, Нератов. След като подадох на последния оплакването за случилото се с парахода „Ейтел-Фридрих“, му разказах какво току-що се беше случило между мен и Сазонов. В същото време забелязах, че тонът, възприет от министъра на външните работи, беше такъв, че за мен е невъзможно да продължа разговора ни; исках обаче да подчертая, че ако г-н Сазонов желае да направи дори и най-малката стъпка от учтивост към мен, тогава, разбира се, веднага ще дойда при него, за да продължим обсъждането на мнения.

¹⁶ Телеграма на фон Хелиус до кайзер Вилхелм II от 28 юли.

При завръщането си в посолството вече намерих покана от г-н Сазонов, предадена по телефона, да дойда незабавно при него в Министерството на външните работи. Министърът, докато ме посрещаше, ме прегърна и помоли за извинение, че си е позволил да се разгневи. След това заявих, че считам инцидента за приключен и няма да го довеждам до знанието на моето правителство.

Тогава г-н Сазонов посочи изключително сериозната ситуация, която е настъпила, което налага да не допускаме нишката на нашите разговори да бъде прекъсната. Позовавайки се на всеки отделен пункт, в който сръбското правителство е заявило готовността си да удовлетвори австрийските желания, министърът на външните работи се опита да ме убеди, че сръбската нота-отговор всъщност съдържа всичко, което Австро-Унгария би могла справедливо да изисква от Сърбия. Ако Австро-Унгария въпреки това заяви, че е недоволна, това само доказва, че иска война на всяка цена.

Министърът на външните работи повтори с голяма настоятелност молбата си да повлияя на правителството си, като го убедя да участва в посредничество. Освен това той посочи и предложението на Едуард Грей да се организира „разговор на четирите сили“. На това възразих, че мнението на моето правителство относно предложението на Грей ми е неизвестно. Що се отнася до посредническите действия, застъпвани от г-н Сазонов, вече телеграфирах за това до Берлин. Приятелски отхвърлих многократните спорове по отделни точки от сръбската нота и отново се позовах на германската гледна точка, че Германия разглежда спора за нотата като чисто австро-сръбски въпрос. След това обърнах внимание на министъра на външните работи върху това, че, както успях да забележа, някои вестници близки до кръговете на неговото министерство, показат склонност да всяват недоверие между Германия и Австро-Унгария; заявих на министъра, че подобни маневри нямат никакъв шанс за успех и не са способни да допринесат за каузата на мира.

След това споменах информацията, която наскоро достигна до мен относно понататъшните руски военни мерки, които без никакво съмнение бяха еквивалентни на мобилизация и надхвърляха далеч границите на това, което военният министър беше казал в разговора си с германския военен аташе.

В заключение отбелязах, че след като генерал Сухомлинов е гарантирал изявленията си пред майор фон Егелинг с честна дума, трябваше да приема, че военните власти са отишли по-далеч в своите заповеди, отколкото беше известно и желателно в Петербург.

Исках да предупредя отново и по най-сериозен начин срещу подобни мерки и да обърна внимание, че ако Русия продължи въоръжаването си, това неминуемо ще доведе до война. В заключение на разговора с г-н Сазонов засегнах и инцидента с парахода „Йтел-Фридрих“; нарекох действията на руските власти напълно нечувани, тъй като Германия всъщност все още живее с Русия в отношения на мир и приятелство.

Заявих на министъра на външните работи, че ако преди отплаването на парахода, по обяд на следващия ден, безжичният телеграфен апарат не бъде възстановен за сметка на руското правителство, тогава възлагам отговорността за последствията, които могат да възникнат от това, на г-н Сазонов.

Г-н Сазонов обеща да доведе този инцидент до знанието на Царя и да помоли Негово Величество да издаде пряка заповед за изпълнение на моето предложение. Няколко часа по-късно получих съобщение по телефона, че императорът е дал съответната заповед.¹⁷

От този инцидент следва, че руските военни власти вече са издали заповед на 28 юли, което свидетелства, че те са взели предвид възможността за избухване на война и с Германия през следващите няколко дни.

Вечерта на 28 юли получих телеграма от райхсканцлер, в която ми се нарежда да благодаря на г-н Сазонов за съобщението му от предишния ден, свидетелстващо за неговото помирително настроение, и да изразя надеждата, че изявлението на Австро-

¹⁷ Моите телеграми до МВнР от 28 юли.

Унгария относно нейната териториална незаинтересованост ще бъде достатъчно, за да послужи като основа за по-нататъшно споразумение.

В нощта на 29 юли пристигна нова телеграма със съобщение от канцлера, че германското правителство непрекъснато се опитва да склони Виенския кабинет към открито обяснение с правителството на Санкт Петербург, с цел да се изяснят по безупречен начин и надяваме се, по начин задоволителен за Русия, целите и обхватът на австрийското вмешателство. Последвалото обявяване на война (от Австро-Унгария срещу Сърбия) не промени нищо в това отношение. През нощта в германското посолство пристигна телеграма от император Вилхелм до царя със заповед незабавно да я предаде. В телеграмата се казва, че Негово Величество с изключителна тревога се е заинтересувал от впечатлението, което обявяването на война от Австро-Унгария срещу Сърбия е причинило в Русия. Безсрамната агитация, която се води в Сърбия от години, доведе до скандалното престъпление, на което ерцхерцог Франц Фердинанд стана жертва. Духът, който вдъхнови сърбите с убийството на собствения им крал и съпругата му, все още преобладава в тази страна. Император Николай несъмнено ще се съгласи с Негово Величество, че както монарсите, така и всички държавни глави са заинтересовани да настояват за наказание на всички, които носят морална отговорност за гнусното убийство. От друга страна, Негово Величество изобщо не губи от поглед трудността, която представлява за Царя и неговото правителство, да противодействат на общественото мнение в страната. Съзнавайки сърдечното приятелство, което отдавна свързва Негово Величество с Царя, Негово Величество ще използва цялото си влияние, за да убеди Австро-Унгария да се опита да постигне открито и задоволително споразумение с Русия. Негово Величество изразява твърдата надежда, че император Николай ще го подкрепи в усилията му да премахне всички трудности, които все още могат да възникнат.

29 юли.

По обяд на 29 юли, отидох при г-н Сазонов, за да го информирам за съдържанието на двете телеграми, получени предната вечер от райхсканцлера. Министърът на външните работи отново отбеляза, че и двете съобщения „са му направили добро впечатление“; за съжаление обаче той все още не е получил никаква информация, че Виена е показала готовност да поеме по пътя на директен обмен на мнения с Петербургския кабинет, път препоръчан от германското правителство; и това въпреки, че г-н Шебеко¹⁸ е получил инструкции да заяви, че Петербург е съгласен с дискусия по въпроса.¹⁹ Но събитията показват, че трябва да се съмняваме в добрата воля на Виена. Освен това Австро-Унгария е издала заповед за мобилизиране на осем корпуса, която считаме за частично насочена срещу Русия. Следователно Русия се смята за длъжна да мобилизира войските си на австроунгарската граница. Съответната заповед ще бъде дадена през деня.

Веднага повдигнах много сериозни възражения срещу тази мярка, след което министърът на външните работи ми отговори, че в Русия мобилизацията все още не означава война и че мобилизираната руска армия може, ако е необходимо да стои с оръжие при нозе поне седмица. Русия иска да избягва войните, доколкото е възможно.

Заявих, че тези уверения не ме успокояват ни най-малко, и си припомних съображенията, които толкова упорито развивах през всичките тези последни дни срещу военните приготовления.

Нека министърът на външните работи помни, че всички военни командвания на евентуалните противници на Русия ще настояват за предприемане на мерки срещу мобилизирането на руската армия. Така начин войната ще стане неизбежна.

¹⁸ Николай Шебеко, руски посланик във Виена.

¹⁹ Телеграма до МВнР от 29 юли.

След това г-н Сазонов започна да дава тържествени уверения, че от руска страна срещу нас не е предприета и най-малка военна мярка. В отговор на това трябваше само да посоча съдържанието на договора за съюза между Германия и Австро-Унгария; подчертах също, че нямам намерение да свързвам каквато и да е заплахата с тази инструкция. Министърът на външните работи обаче сам ще види какви ще бъдат последствията, които заплахата за Австрия от страна на Русия непременно ще доведе до това.

Генерал фон Хелиус, който този ден разговаря с различни хора от имперската щабквартира, ме информира, че според тези господа войната се счита за почти неизбежна отсега нататък. Обявяването на война от Австро-Унгария на Сърбия разсея надеждите, които съществуваша предния ден. Сега се оформи убеждението, че Австрия е действала недобросъвестно и се признава за дълг на Русия да се притече на помощ на Сърбия, каквито и да са последствията, които могат да последват.²⁰

Около обяд Сазонов отново ме покани в кабинета си и ме информира, че Виенският кабинет е „категорично отхвърлил“ директен обмен на мнения с Петербург.²¹

Така не оставаше нищо друго, освен да се върнем към предложението на Грей за разговор между четирите сили. В същото време не можеше да се очаква, че Австро-Унгария ще се подчини на решението, което тази конференция ще вземе.

Министърът на външните работи ме увери, че се хваща за всяка сламка, за да намери изход от сегашното трудно положение. Отговорих, че нямам информация за отнoшението на моето правителство към предложението на сър Едуард Грей. Според мен обаче цялата ситуация се е променила в тревожна посока и е станала по-остра от момента, в който Русия е решила да се мобилизира срещу Австро-Унгария. Ако г-н Сазонов наистина сериозно иска мирно разрешаване на конфликта, то според мен е допуснал фатална грешка, като не е предотвратил мобилизацията.

Тогава министърът на външните работи отново ми потвърди, че незабавното публикуване на заповедта за мобилизация е предстоящо. Въпреки това, той все пак се опита да ми докаже отново, че мобилизацията все още не означава война. Австро-Унгария, след като е мобилизирала осем корпуса, принуди Русия да предприеме контрамерки за съпротива. Министърът не искаше да се съгласи с моето възражение, че австрийската мобилизация е насочена изключително само срещу Сърбия и по никакъв начин не представлява заплахата за Русия.

Моят австроунгарски колега, с когото Сазонов се видя следобед на същия ден, също беше информиран от министъра на външните работи, че заповедта за мобилизация срещу Австро-Унгария ще се появи същия ден. А обяснителната бележка към същата заповед ще бъде публикувана едновременно и ще посочва, че мобилизацията не означава намерението на Русия да води война, а само заемане на позиция на въоръжен неутралитет.

Граф Сапари, подобно на мен, посочи изключителната сериозност на тази мярка. Преди срещата ми със заместника на Сазонов, обядвах с моя английски колега сър Джордж Бюканън. Той се опита да защити руската гледна точка в австро-сръбския конфликт и да докаже, че г-н Сазонов не може да не се придържа към нея. Спорът по този въпрос не принуди британския посланик да се откаже от своята гледна точка.

Но сър Джордж напълно се съгласи с моето мнение, че в създалата се ситуация най-опасният момент е продължаващото приемане на военни мерки от страна на Русия, за което, за съжаление, тя се е решила. След това развих пред него същите аргументи, които бях изложил пред г-н Сазонов; настоятелно помолих британския посланик да предупреди г-н Сазонов по възможно най-сериозния начин за опасностите, присъщи на по-нататъшното развитие на руските мобилизационните подготовки, ако посланикът, както предполагам, иска да допринесе за каузата за запазване на мира.

Сър Джордж ме увери, че вече е разговарял с г-н Сазонов неведнъж. Имам още повече основания да вярвам в истинността на изявлението на сър Джордж Бюканън,

²⁰ Телеграма на фон Хелиус до кайзера.

²¹ Телеграма до МВнР от 29 юли.

тъй като, както следва от съдържанието на английската „Синя книга“, той действително е посочил на руския министър на външните работи на 25 юли опасностите от военното въоръжение.²²

Привечер същия ден, началникът на Генералния щаб, генерал Янушкевич, покани германския военен аташе, майор фон Егелинг, на среща. Генералът го информира, че току-що е имал аудиенция при царя. Военният министър му възложил да потвърди още веднъж на майор фон Егелинг, че ситуацията остава напълно същата, каквато министърът я е описал два дни по-рано.

Генерал Янушкевич предложи на нашия военен аташе да му даде писмено потвърждение за верността на изявлението му и му дал в най-тържествена форма честната си дума, че никъде, до 15 ч. следобед, все още не е извършена мобилизация, т.е. никъде не е извикан нито един резервист, никъде не е реквизиран нито един кон. Генералът не може да гарантира за бъдещето, но може да потвърди по най-енергичен начин, че е нежелателно Негово Величество да извършва мобилизация на фронтовете, обрнати към германската граница. Военният аташе завърши телеграфния си доклад за този разговор с думите, че предвид многобройните получени положителни доклади за последващите повиквателни действия на запасни офицери, той е принуден да разглежда този разговор като опит да ни подведе относно обхвата на предприетите досега мерки. Ако новините за интензивни военни приготовления, идващи от различни части на Руската империя, хвърлят особена светлина върху откровените излияния на началника на Генералния щаб, и обявената от г-н Сазонов няколко часа по-рано мобилизация срещу Австро-Унгария, а заповедта трябваше да бъде публикувана вечерта, тези излияния наистина не ни вдъхват много доверие.

Скоро след разговора с г-н Сазонов получих следната телеграма от райхсканцлера: „Моля Ви да посочите на г-н Сазонов по най-сериозен начин факта, че понататъшното развитие на мобилизационните мерки на Русия ще ни принуди да извършим мобилизация и след това едва ли ще има някаква възможност да се предотврати избухването на европейска война.“

Между 18 и 19 ч. вечерта отново отидох с тази телеграма при министъра на външните работи. Прочетох му дословния текст на телеграмата и добавих собствената си молба да гледа на това съобщение не като заплахата, а като приятелско предупреждение. Отбелязах също, че след всичко, което му бях казал през предходните дни, настоящото изявление не трябва да го смущава. Въпреки това г-н Сазонов прие съобщението ми с видимо вътрешно вълнение и се ограничи до отговора, че ще го докладва на своя августейши господар²³. Степента, до която напрежението и нервността вече бяха обзели руските военни и военноморски кръгове в този момент, се доказва от факта, че както ми каза представител на малка сила, който ме посети същата вечер, той беше чул от надежден източник, който не можеше да даде, че руският флот е получил заповед да открие огън по всеки германски военен кораб, ако се появи северно от Рига. Същата нощ г-н Сазонов ме покани отново у дома си, по телефона около полунощ. Заварих министъра на външните работи в по-спокойно настроение, отколкото беше няколко часа по-рано. Последва разговор между нас, продължил час и половина; г-н Сазонов го започна, като се върна отново към идеята за „конференция на четирите сили“. Струваше ми се, че при сегашното положение на нещата тази конференция обещава най-добрите перспективи да накара Австрия да се откаже от исканията си, които посягат върху сръбския суверенитет. След това министърът на външните работи отново се разшири в дълги обяснения по въпроса, че Германия е единствената сила, способна да вразуми Австро-Унгария. Германският император трябва да каже само една дума и те ще го изслушат във Виена. Посочих на г-н Сазонов, че е доста рисковано да се препречваш на пътя на велика сила, когато тя се е вдигнала оръжие в защита на кауза, която е признала за легитимна. Напомних му за гледната точка, която бяхме възприели в самото начало на настоящата

²² Английска „Синя книга“ № 17. Сър Джордж Бюканан до сър Едуард Грей.

²³ Телеграма до МВнР от 29 юли.

криза, а именно, да разглеждаме австро-сръбския инцидент като спор, който засяга само тези две държави и чието локализиране ни се струва наложително необходимо в интерес на поддържането на общия мир. Австро-Унгария счита пълното удовлетворяване на исканията, които е отправила към Сърбия, за необходимо в интерес на позицията си като велика сила. Ако г-н Сазонов сега изисква да окажем натиск върху Виенския кабинет, за да постигне смекчаване на исканията му, тогава той очаква от нас същата намеса в австрийския суверенитет, за която упреква австрийците за действията им към Сърбия. Германия не може да води такава политика, без да рискува сериозно да увреди отношенията си със съюзника си. Въпреки това, дори отделно от нашите съюзнически задължения, общото състояние на нещата поставя пред германската политика неотменимото изискване да се гарантира, че позицията на Австро-Унгария като велика сила остава непоклатима. При тези обстоятелства можем да се ограничим само до даване на съвети във Виена за предотвратяване на конфликт с Русия и уверих събеседника си, че нито моят августейши господар, нито моето правителство се скъпят на тези съвети. Именно в резултат на този съвет Австро-Унгария обяви своята териториална незаинтересованост; с този факт опасенията на Русия относно плановете на Австро-Унгария загубиха основание и следователно Русия трябва да се задоволи с това изявление.

Г-н Сазонов остро възрази срещу това, че Русия не може да се задоволи с това. Жизненоважните интереси на Русия изискват Сърбия да не се превръща във „васална държава на Австро-Унгария“, „Сърбия не трябва да става Бухара“.

Запазих своята гледна точка, относно необходимостта Австро-Унгария да се остави сама да си уреди сметките със Сърбия; при сключване на мир винаги ще има време да се върнем към въпроса за запазване на сръбския суверенитет.²⁴

След това отново насочих разговора към руската мобилизация, която, както отбелязах, напълно изтласква австро-сръбския конфликт на заден план, тъй като в настоящия момент сме изправени пред опасността от общеевропейски пожар. На моето посочване на причините за тази опасност, Сазонов имаше само един отговор: Русия не бива да изоставя Сърбия в беда. Към това той добави, че никое правителство не може да води друга политика, без да изложи династията на сериозна опасност. Не може да се говори за отмяна на заповедта за мобилизиране на руската армия, която е само следствие от австроунгарската мобилизация. След това министърът на външните работи се опита да улови противоречието между много сериозното предупредително послание, което му бях съобщил няколко часа по-рано от райхсканцлера, и телеграмата от германския император до царя, която пристигна предния ден. Заявих, че тук не може да става дума за противоречие. Апелът на моя августейши господар с напомняне за общите монархически интереси по никакъв начин не противоречи на предупреждението относно по-нататъшното развитие на военните мерки на Русия. Такова противоречие нямаше да има, дори ако Германия вече се беше мобилизирала. Още веднъж подчертах, че предупреждението на райхсканцлера е приятелско и по никакъв начин не е заплаха.

30 юли.

Телеграмата от райхсканцлера, която получих сутринта на 30 юли, изпратена вечерта на 29-ти, ме упълномощаваше да направя изявления пред г-н Сазонов в следния смисъл: мобилизирането на руската армия на австрийската граница, изисква приемането на съответни мерки от австрийска страна. Трудно е да се каже колко дълго в такъв случай ще бъде възможно да се задържи движението на „лавината“. Опасяваме се, че мирните намерения на Сазонов вече няма да могат да бъдат реализирани при такова развитие. За да предотврати катастрофата, ако все още е възможно, германското правителство използва цялото си влияние във Виена, за да накара Австро-Унгария отново официално да заяви, че териториалните придобивания в Сърбия са далеч от нейните

²⁴ Телеграма до МВнР от 30 юли.

намерения и че военната ѝ офанзива в Сърбия има предвид само временна окупация на територия, което да принуди Сърбия да даде гаранции за правилното си поведение в бъдеще. С такава декларация от Австро-Унгария, Русия ще постигне всичко, което искаше. В края на краищата, самият г-н Сазонов призна, че Сърбия заслужава урок. Следователно, германското правителство очаква, че в случай на успех във Виена, руското правителство ще се въздържа от военен конфликт с Австро-Унгария.

Веднага, предиобед, отидох при г-н Сазонов, за да изпълня инструкциите на им-райхсканцлера. Министърът на външните работи ми даде същия отговор, който бях получил от него през нощта, а именно, Русия не може да бъде доволна от прокламацията на Австро-Унгария за териториалната си незаинтересованост по сръбския въпрос.²⁵ Той, министърът, не може да води никаква друга политика, без да постави на карта съдбата на империята.

Отговорих, че в такъв случай сме в задънена улица и сме завлечени в бездната на войната. Това със сигурност трябва да бъде предотвратено. Настоятелно призовах министъра на външните работи с разгорещени думи, рисувайки му колко ужасна ще бъде такава война, чиито размери е невъзможно да се предвидят. Никакви средства, казах аз, не трябва да се оставят непроучени, за да се спре, ако има някаква възможност, падането на камъка, който вече е започнал да се клати.

Докато и двете страни упорито се придържаха към собствената си гледна точка, ситуацията със сигурност беше безнадеждна. Само компромис можеше да изведе изхода от тази ситуация. Австроунгарската декларация за териториален незаинтересованост даде на Русия сериозна гаранция, че балансът на Балканите няма да бъде нарушен. По този начин законното желание на Русия беше взето предвид в основните си черти. Досега съществуващата разлика в мненията не ми се струва толкова значителна, че заради нея да избухне война. С известна добра воля от двете страни би трябвало да се намери формула за помирение на двете гледни точки. Настоятелно помолих министъра на външните работи да се опита да намери такава формула, като и той от негова страна трябва да прояви дух на отстъпчивост.

Тогава министърът написа следното изречение: „Ако Австрия, признавайки, че конфликтът ѝ със Сърбия е приел характера на общ европейски интерес, заяви готовността си да изключи от ултиматума си точките, които нарушават суверенитета на Сърбия, Русия се задължава да прекрати всички военни приготовления.“

Казах на министъра на външните работи, че се опасявам, че Австро-Унгария може да откаже да приеме тази формула, защото всъщност тя е изпълнила напълно всички изисквания, които Русия е отправила към нея досега. Въпреки това, ще предам тази формула по телеграфа на моето правителство. След това отново се опитах да предложа компромис на следната основа: Австрия трябва да даде гаранция, че при сключване на мир със Сърбия ще регулира отношенията си с последната по такъв начин, че суверенитетът на тази държава да остане незасегнат. Междувременно г-н Сазонов не се съгласи с подобно предложение. Единствената особеност във формулата на Сазонов, особеността, която ми даде лъч надежда, беше, че тя не съдържаще искане за незабавно прекратяване от страна на Австро-Унгария на военната ѝ експедиция срещу Сърбия²⁶.

Предавайки формулата на Сазонов по телеграфа в Берлин, аз обърнах внимание на този момент. Такава е истинската история на формулата на Сазонов, потвърдена от английската „Синя книга“ и „Руската оранжева книга“. Френският посланик, както става ясно от френската „Жълта книга“, представи въпроса така, сякаш г-н Сазонов, за да докаже миролюбието на Русия, е предложил по заповед на царя формулата, която в своите отстъпки стига до крайния предел на възможното.²⁷

²⁵ Телеграма до МВНР от 30 юли.

²⁶ Ден по-късно това искане беше включено в същата формулировката, изменена от г-н Сазонов по предложение на британския посланик. Вижте № 97 от Британската Синя книга: от Джордж Бюканън до сър Едуард Грей.

²⁷ Вижте № 103 от френската „Жълта книга“: Г-н Палеолог до г-н Вивиани.

Забележително е, че по време на този разговор г-н Сазонов отново посочи опасностите, заплашващи руската династия, ако руската политика не се съпротивлява на австроунгарските искания. От това изявление може да се заключи, че руското обществено мнение е силно възбудено и че правителството е принудено да заеме остра позиция по отношение на Австро-Унгария и Германия дори под заплахата от война. В действителност нещата не са били така. Вярно е, че известно вълнение е предизвикано от нагнетяване в печата.

Демонстрации се проведоха и в по-голям мащаб, отколкото в началото на настоящата криза, но широката общественост се държеше като цяло с изненадващо спокойствие. Никъде не се наблюдаваше и най-малък признак на войнствено оживление; много по-вероятно се забелваха признаци на оживена тревога, въпреки че нещата не бяха стигнали до война. Вълнението далеч не достигна същата сила, както по време на Балканските войни, и според мен би било лесно за правителството да се справи с евентуални безредици, ако беше проявило същото твърдо поведение, както през зимата на 1913 г. по въпроса за Скутари (Шкодра). Съдейки обаче по много признаци, има основание да смятаме наличието в руското правителство на елементи, склонни да разглеждат войната като добре дошло разсейване, предвид многото симптоми на недоволство и вълнения, които напоследък се наблюдаваха сред народа.

Следобед генерал фон Хелиус изпрати телеграма до Негово Величество император Вилхелм, в която докладва за разговорите, които е провел с княз Трубецкой, генерал от свитата на император Николай, както и с различни хора от яхт-клуба. Още на 29 юли, както съобщава генерал фон Хелиус, княз Трубецкой, приемайки телеграмата на германския император, адресирана до царя, за по-нататъшно предаване до местоназначението ѝ, възкликва: „Слава Богу! Ето я телеграмата на вашия император, но се боя, че не е твърде късно.“

На 30 юли княз Трубецкой съобщава, че телеграмата е направила дълбоко впечатление на царя, но за съжаление не може да промени нищо, тъй като заповедта за мобилизация срещу Австро-Унгария вече е била дадена и Сазонов е успял да го убеди, че отстъплението вече не е възможно. На това генерал фон Хелиус отбелязва, че подобна прибързана мобилизация срещу Австро-Унгария, която води локална война със Сърбия, създава отговорност с непредсказуеми последици. Германия вече е отговорила на това и сега, след като Австро-Унгария е дала уверения, че няма намерение да посяга на териториалната цялост на Сърбия, отговорността пада върху Русия. На изявлението на княз Трубецкой, че на подобни уверения не може да се вярва, г-н фон Хелиус възрази, че е възможно да се уредят сметките с Австро-Унгария по този въпрос по-късно. Австрия се е мобилизирала срещу Сърбия, а не срещу Русия, и следователно няма причина Русия да се намесва незабавно.

Г-н фон Хелиус отбелязва още, че руската фраза: „Не можем да изоставим сръбските си братя в беда“ е престанала да се разбира в Германия, след ужасното престъпление в Сараево.

В заключение княз Трубецкой посочи бавността на руската мобилизация като единствено оправдание за нейното предприемане.

Генерал фон Хелиус обаче остана с впечатлението, че самият княз Трубецкой, дълбоко в себе си, е убеден в прекомерната прибързаност на действията на Русия. Когато генерал фон Хелиус каза, че княз Трубецкой не бива да се изненадва, ако германските военни сили бъдат мобилизирани, княз Трубецкой, ужасен прекъсна разговора и заяви, че трябва незабавно да отиде в Петерхоф.

Генерал фон Хелиус събщи още, че великият херцог Николай Михайлович му е казал в клуба, че е получил новина за мобилизация на белгийската армия, тъй като Белгия е съюзник на Франция. Въпреки това, в клубните среди, според г-н фон Хелиус, настроението със сигурност е спокойно и е имало надежда за споразумение между Германия и Русия, като първата гарантира, че Австрия след войната няма да се разширява за сметка на Сърбия, нито ще я подложи на пълно унищожение. Относно мобилизация-

та, висшите офицери в клуба казаха, че предвид огромните разстояния в Русия, няма възможност за нейното забавяне. Освен това, в Русия времето между началото на мобилизацията и началото на войната е все още много дълго; следователно винаги има време за мирно разрешаване на спора. Генерал фон Хелиус също съобщи в телеграмата си, че с изключение на няколко демонстрации, всичко е спокойно в Петербург.

През деня пристигнаха няколко телеграми от Берлин, които ме информираха за размяната на телеграми, между царя и Негово Величество германския император. Една от царските телеграми пропусна гореспоменатата телеграма от Вилхелм, докато другата беше отговор на същата тази телеграма.

Първата телеграма заявяваше, че царят се радва на завръщането на германския император в Германия. Царят се обърна към Негово Величество с молба за помощ в настоящия тежък момент. Беше обявена гнусна война срещу слаба държава. Възмущението от това, което е изцяло споделяно от всички, достигна чудовищни размери в Русия. Царят предвиждаше, че много скоро няма да може да устои на натиска, упражняван върху него, и ще бъде принуден да прибегне до мерки, които биха могли да доведат до война. За да предотврати такова нещастие, каквото представлява европейска война, царят в името на старото приятелство, което обединява двамата монарси, се обръща към император Вилхелм с молба Негово Величество да направи всичко възможно, за да не допусне съюзникът му да отиде твърде далеч. В друга телеграма царят благодари на император Вилхелм за телеграмата му, която нарича помирителна и приятелска. За разлика от това, посланието отправено днес от германския посланик до руския министър на външните работи, „е вече пронизано от съвсем различен тон“.

Царят моли Негово Величество да му обясни това противоречие и счита за справедливо да отнесе сръбския проблем до Арбитражния съд в Хага. Царят се доверява на мъдростта и приятелството на император Вилхелм. Райхсканцлерът добави към посланието на тази телеграма заповед да изясня предполагаемото противоречие между моите думи и телеграмата на император Вилхелм, което споменах по-горе, направих по време на разговора с г-н Сазонов. Отговорът на германския император на първата от телеграмите на царя беше следният. Негово Величество, след като получи телеграмата на царя, споделя желанието за запазване на мира. Въпреки това, Негово Величество не е в позиция, както вече заяви в първата си телеграма до царя, да счита намесата на Австро-Унгария за „срамна война“. Австро-Унгария знае от опит, че обещанията на Сърбия, ако са записани само на хартия, са напълно ненадеждни. Според мнението на германския император, намесата на Австро-Унгария трябва да се разглежда като опит да се получи пълна гаранция, че сръбските обещания ще бъдат изпълнени в действителност. Това мнение на Негово Величество намира подкрепа в декларацията на австрийския кабинет, че Австро-Унгария не мисли за никакви териториални придобивания за сметка на Сърбия. В резултат на това император Вилхелм смята, че е напълно възможно Русия да остане в ролята на зрител по отношение на австро-сръбската война и да не въвлича Европа в най-страшната война, която някога е преживявала. Негово Величество смята, че е възможно царското правителство да постигне споразумение директно с Виена; такова споразумение между руското и австроунгарското правителство е желателно, както той вече е телеграфирал на царя, германското правителство се стреми с всички сили да го насърчи. Военните мерки на Русия, които Австро-Унгария би могла да разглежда като заплаха, естествено само ще ускорят настъпването на бедствие, което и двамата монарси искат да избегнат, а от друга страна, ще подкопаят позицията на император Вилхелм като посредник, роля на която Негово Величество доброволно се е съгласил предвид апела на царя към приятелските му чувства и помощта му.

По-късно през деня пристигнаха още две телеграми от райхканцлера. В едната от тях бях инструктиран да информирам Сазонов, че нашата роля на посредник продължава, но че условието за нейното запазване от наша страна е Русия засега да се въздържа от всякакви враждебни действия срещу Австрия.

Другата телеграма беше отговор на моя доклад относно доклада на Сазонов, че Виенският кабинет категорично е отхвърлил предложението за директно обсъждане с Петербург. Канцлерът ме информира, че подобно отклонение вече е имало преди последното ни запитване към Виена и все още няма информация какъв е резултата.

Вечерта посетих г-н Сазонов, за да го информирам за съдържанието на двете телеграми. Министърът на външните работи ми обеща, че Русия възнамерява засега да се въздържа от всякакви враждебни действия срещу Австро-Унгария, стига последната да не я провокира към това.²⁸

Разговорът ни обаче не доведе до никаква промяна в гледната точка, възприета от г-н Сазонов. По време на разговора министърът на външните работи спомена, че според официалното съобщение, получено от него от министъра на военноморските сили, германският флот е мобилизиран пред Данциг. Предвид това Русия смята да предприеме подходящи мерки. Заявих, че тази новина ми се струва много невероятна и веднага ще попитам моето правителство вярно ли е това. Същата вечер получих от Берлин текста на отговора на царя на телеграмата на германския император, изпратена предния ден. Тази телеграма-отговор гласеше следното: царят благодари сърдечно на император Вилхелм за бързия му отговор. Същата вечер той ще изпрати генерал Татищев при него, като му даде необходимите инструкции. Военните мерки, които се провеждат, са резултат от решения, взети преди пет дни и именно с оглед на приготовленията на Австро-Унгария (тоест на конференцията на 25 юли в Красное село). Император Николай от все сърце се надява, че тези мерки по никакъв начин няма да засегнат ролята на император Вилхелм като посредник, която той цени много високо. Телеграмата завършва със следните думи: „Нуждаем се от силен натиск от Ваша страна върху Австрия, за да постигне споразумение с нас.“

След това, в нощта на 31 юли, от Берлин пристигнаха следните телеграми. Първо, краят на телеграмата от германския император до царя с отговор на неговата телеграма от 30 юли, която се отнасяше до предполагаемото противоречие между моето изявление до г-н Сазонов и съдържанието на телеграмата на германския император. Телеграмата започваше с израз на благодарност от Негово Величество за телеграмата на царя. След това се казваше, че възможността за противоречие между думите на германския посланик и съдържанието на телеграмата на германския император е напълно изключена. На посланика беше наредено да привлече вниманието на руското правителство върху опасностите и сериозните последици, с които е изпълнена мобилизацията. Негово Величество също посочи това в телеграмата си до царя. Австро-Унгария се мобилизира само срещу Сърбия и освен това мобилизира само част от армията си. Ако Русия сега се мобилизира срещу Австро-Унгария, както следва от посланието на царя и неговото правителство, тогава ролята на посредник която царят приятелски повери на германския император и която Негово Величество прие по настоятелно искане на царя, ще претърпи ущърб, или дори ще стане невъзможна. Цялата тежест на отговорност за решението сега пада върху плещите на царя; той ще трябва да отговаря за войната или мира.

Втората телеграма, подписана от държавния секретар по външните работи фон Ягов, се отнасяше до предполагаемата мобилизация на германския флот и ми възлагаше енергично да опровергая тази новина.

Накрая, третата телеграма предаваше съдържанието на депешата на германското правителство във Виена. Граф Берхтолд помоли граф Чиршки да информира германското правителство за следното: В резултат на германското предложение, което беше прието с благодарност, австроунгарското правителство даде инструкции на граф Сапари да започне преговори с г-н Сазонов. Граф Сапари е упълномощен да обясни на руския министър на външните работи значението на нотата на Австро-Унгария, представена на Сърбия, намираща се в открито военно положение, както и да изслуша всякакви предложения, които трябва да бъдат направени от Русия, и накрая да обсъди с г-н Са-

²⁸ Телеграма до МВнР от 30 юли.

зонов всички въпроси, пряко отнасящи се до австро-руските отношения. Ако руското правителство счете за необходимо да осъди мобилизацията на осем корпуса като начинание, което във военно отношение твърде много надхвърля нуждите на кампанията срещу Сърбия, тогава на граф Сапари е наредено да заяви, ако г-н Сазонов повдигне този въпрос, че според мнението на австроунгарското военно командване, такъв военен контингент съответства на силата на сръбската армия, която наброява 400 000 души. Граф Берхтолд покани руския посланик Шебеко същата вечер да говори с него. Освен това, министърът на външните работи на Австро-Унгария заявява пред руския посланик, че Двуетдинната монархия със сигурност е далеч от намерението да прави териториални завоевания в Сърбия и че има предвид изключително временна окупация на сръбска територия, за да принуди сръбското правителство да изпълни изцяло нейните искания и да му предостави гаранции за правилно поведение в бъдеще. С настъпването на изпълнението на мирните условия от Сърбия ще се извърши прочистването на сръбската територия от австроунгарските войски.

31 юли.

Рано сутринта на 31 юли тъкмо се канех да отида в Министерството на външните работи, за да докладвам съдържанието на получените през нощта телеграми, когато военният аташе, майор фон Егелинг, влезе и ме информира, че по уличните ъгли е поставена заповед за мобилизация на цялата руска армия и флот.²⁹ И ако телеграмата от Виена отново беше съживила някаква надежда в мен, сега ми стана напълно ясно, че войната е станала още по-неизбежна.

Тъй като междувременно бях научил, че Сазонов е в Петерхоф с царя, веднага отидох при неговия заместник Нератов и му докладвах съдържанието на получените през нощта телеграми. Към това добавих, че перспективите за споразумение, открити от виенската телеграма, сега, за съжаление, са напълно сведени до нула, благодарение на мобилизацията, насочена срещу нас. Новината за мобилизацията на Русия, според мен, ще удари Германия като гръм, тъй като на настоящия етап от преговорите тази мярка представлява сериозна заплаха за оцеляването на Германия; германският народ няма да толерира това. Не мога да разбера как руското правителство, което само преди два дни ни даде тържествени уверения, че няма да бъдат предприети военни мерки срещу нас, можеше да се реши на фаталната стъпка да обяви обща мобилизация точно в момента, в който научи, че император Вилхелм и германското правителство се стремят с най-голяма енергия, както показва последната телеграма от Виена, да установят посредничество между Петербург и Виена. Тук, в Германия, общата мобилизация на руската армия може да се разбира само в смисъл, че Русия иска война на всяка цена и новината за тази мобилизация ще предизвика „гръмотевична буря“ в Германия. Не мисля, че нещо може сега да предотврати избухването на война и въпреки това не исках да пропусна възможността веднага да посоча сериозната опасност от ситуацията.

Г-н Нератов очевидно се смути от моите обяснения. Той не ми възрази по никакъв начин, а се ограничи само до изявлението, че ще уведоми министъра на външните работи за моето съобщение. Връщайки се в посолството, помолих г-н Сазонов, който беше в Петерхоф, да отговори на телефона и накратко му обясних какъв ефект несъмнено ще има руската мобилизация в Германия.

Тъй като министърът на външните работи отговори на съобщението ми по телефона само с няколко безсмислени забележки, реших да поискам аудиенция директно при царя, за да му покажа ясно опасността на ситуацията. Скоро, в отговор на запитването ми по този въпрос, получих съобщение по телефона от дежурния адютант, че пристигането ми се очаква със следващия влак. Вече няха голяма надежда, че тази моя

²⁹ Телеграма до МВнР от 31 юли.

директна стъпка пред монарха може да има някакъв успех в смисъл, че Негово Величество ще реши да оттегли заповедта за мобилизация. И все пак, струваше ми се полезно да предприема тази стъпка.

Все още изглеждаше възможно царят да не е осъзнавал достатъчно ясно последствията, до които ще доведе мобилизацията на цялата руска армия, която той беше одобрил.

По пътя за Петерхоф срещнах генерал Мосолов, заместникът на министъра на императорския двор граф Фредерикс; в отговор на въпроса на генерала му обясних как според мен се развива положението, създадено от общата мобилизация на руската армия. Моите обяснения, очевидно, направиха силно впечатление на генерал Мосолов. При пристигането си в Петерхоф бях посрещнат от царя в малкия дворец „Александрия“, в малкия му кабинет. Негово Величество се изправи да ме посрещне много приятелски и ме попита какво нося със себе си, дали имам някакво съобщение от Берлин.³⁰

На този въпрос отговорих отрицателно и заявих, че в този ужасен час смятам, че имам право да се възползвам от привилегиите си на посланик и по собствено желание съм поискал аудиенция директно при Негово Величество. Желанието ми е откровено да характеризирам впечатлението, което според мен ще произведе мобилизацията на всички въоръжени сили на Русия срещу Германия. Изложих това впечатление приблизително със същите думи, с които го описах на заместник-министъра на външните работи Нератов; особено подчертах, че мобилизацията означава заплаха за Германия и същевременно, особено във времето, когато император Вилхелм ревностно се опитва да посредничи между Русия и Австрия, тя трябва да се счита за обида към Негово Величество германския император.

Царят спокойно ме изслуша, без да покаже с най-малко трепване на мускул по лицето, какво става в душата му. В отговор на моите обяснения той първо ме попита:

„Наистина ли мислите така?“ Останах с впечатлението, че моят високопоставен събеседник или е необичайно надарен със самообладание, или все още не е имал време, въпреки много сериозните ми изявления, да осъзнае пълната заплаха от възникналата ситуация.

Когато отбелязах, че единственото нещо, което според мен все още може да предотврати война, е отмяната на заповедта за мобилизация, императорът възрази, че тъй като самият аз съм служил като офицер, трябва да зная, че по технически причини вече дадените заповеди не могат да бъдат отменени. Тогава император Николай ми показва телеграмата, която тъкмо щеше да изпрати на император Вилхелм, както и писмото, което беше започнал до Негово Величество, в което царят излага своята гледна точка. Позволих си да отбележа, че според мен при сегашното положение на нещата е твърде късно да се занимаваме с подобни телеграфни обяснения.

След това царят премина към общо обсъждане на ситуацията и посочи, без съмнение по предложение на Сазонов, че трябва да окажем силен натиск върху Австро-Унгария. След това монархът направи характерно движение с ръка. Такъв натиск е изключително необходим за мира в Европа.

Аз възразих, като посочих, че нашето умерено влияние върху Австро-Унгария е било многократно демонстрирано по време на Балканските войни и е било признато и от Русия. И в настоящия случай, както знае царят, ние няма да пропуснем да използваме приятелското си влияние върху Виенския кабинет. Не може обаче да се очаква от нас да окажем насилствен натиск върху Австро-Унгария. Положението ни в Европа не ни позволява да компрометираме приятелските си отношения със съюзника си.

Император Николай не намери дума в отговор на моите обяснения, които очевидно не оцени. След това направих още един опит да привлека вниманието на императора към опасностите, които тази война заплашва за монархическия принцип.

Негово Величество се съгласи с това и накрая отбеляза, че все още се надява всичко да се нареди по най-добрия начин. Когато възразих, че според мен подобен об-

³⁰ *Моя телеграма до германския император, чрез МВнР.*

рат е невъзможен, освен ако мобилизацията на руските въоръжени сили не бъде преустановена, императорът посочи нагоре, добавяйки: „Е, в такъв случай само Той може да помогне.“ (б. пр.: т.е. всичко е божиите ръце) След това Негово Величество ме отпрати с любезни думи, изразявайки ми топлата си благодарност, че дойдох да говоря открито пред него.

Когато напуснах кабинета на императора, един от придворните лакеи ме информира, че министърът на императорския двор, граф Фредерикс, настоятелно ме моли, ако е възможно, да го посети незабавно в апартамента му. Последвах тази покана и заварих графа напълно запознат с въпроса, тъй като генерал Мосолов вече му беше докладвал за разговора ни във влака. Още веднъж накратко му изложих състоянието на нещата и специално подчертах, че в резултат на съгласието на Австрия да влезе в пряк диалог с Петербург по въпроса за австро-сръбския конфликт, положението вече се беше значително подобрило, когато внезапно и без ясна причина беше обявена обща мобилизация на руските въоръжени сили, което разруши всички възникнали надежди.

След това му разказах за разговора си с царя и отбелязах, че тъй като Негово Величество не е склонен да вземе решение за отмяна на заповедта за мобилизация, смятам положението за отчаяно. Германия няма да е безразлична към заплахата, които заповедта за мобилизация означава за нея. Граф Фредерикс, очевидно дълбоко развълнуван, едва сдържайки сълзите, които напиреха пред очите му, изложи само слаби възражения срещу моите аргументи. Той обаче ме увери, че възнамерява да направи всичко по силите си, за да предотврати тази зловеща война до последния момент. Той се постави изцяло на мое разположение, в случай че пожелае да предам допълнителни съобщения на царя. По време на разговора ни отбелязах, че за мен е напълно неразбираемо как царят, за когото не бих могъл да предполагам, че иска война, би могъл да се съгласи с издаването на заповед за мобилизация срещу нас, след като само два дни по-рано получихме по негова настоятелна заповед успокояващи уверения в това отношение.

Граф Фредерикс тогава ми обясни, че заповедта за мобилизация е била изпълнена под натиска на военния министър Сухомлинов и министъра на вътрешните работи Маклаков. От тях първият се е страхувал от внезапно нападение, а вторият е успял да убеди император Николай, че вътрешното положение в Русия спешно изисква някаква намеса. Телеграмата на царя до император Вилхелм, чието съдържание император Николай ми съобщи накратко, беше формулирана по следния начин. Тя започваше с израз на „сърдечна“ благодарност за посредничеството на германския император, което започна да дава надежда, че всичко ще завърши по най-добрия възможен начин. По технически причини беше невъзможно да се забавят руските военни приготовления, които се бяха наложили поради австрийската мобилизация. Докато преговорите с Австрия по въпроса за Сърбия продължаваха, руските войски няма да предприемат никакви провокативни действия. Царят гарантира за това по най-тържествен начин. Той възлага цялата си надежда на Божията милост и се надява на успешен изход от посредничеството на император Вилхелм във Виена, в полза на двете ни страни и в полза на запазването на европейския мир.

Тази телеграма на царя е била изпреварено по пътя от телеграма на германския император със следното съдържание. Негово Величество приема посредническата мисия между руското и австроунгарското правителство в резултат на апела на царя към приятелските чувства на император Вилхелм и по негова молба за помощ от германския император. Докато тази мисия се изпълнява от последния, царските войски са мобилизирани срещу Австро-Унгария, съюзник на Германия, в резултат на което, както Негово Величество вече е докладвал това на царя, посредничеството, предприето от него, става почти илюзорно. И въпреки това Негово Величество продължава тази мисия. Негово Величество сега е получил новини за спешни приготовления за война, предприети и срещу Германия на нейната източна граница. Негово Величество е стигнал до крайния предел на възможното в усилията си да запази мира в света. Следователно отговорността за бедствието, което сега заплашва целия цивилизован свят, не

пада върху него. Дори и в този момент зависи от волята на Царя да предотврати това бедствие. Никой не заплашва нито честта, нито мощта на Русия, която може да изчака успешните резултати от императорското посредничество. Приятелството към Царя и неговата империя, е завещано на Негово Величество от дядо му на смъртния му одър, и винаги е било свещено за Негово Величество. Той е запазил тази лоялност към Русия, когато тя е изпитвала трудности, особено по време на последната си война.³¹ Царят все още може да запази мира в Европа дори сега, ако само Русия реши да спре военните мерки, които заплашват Германия и Австрия.

На 31 юли в 23,10 ч. получих телеграма от райхсканцлера със следното съдържание. „Въпреки все още продължаващите преговори от посреднически характер и въпреки че самите ние все още не сме предприели никакви мобилизационни мерки, Русия е мобилизирала всички сили на своята армия и флот, следователно нейната мобилизация е насочена и срещу нас. Тези мерки от руска страна ни принудиха да обявим, за сигурността на империята, състояние на непосредствена военна опасност, което обаче все още не означава мобилизация. Мобилизацията обаче трябва да последва в случай, че Русия не преустанови в рамките на дванадесет часа всички военни приготовления, насочени както срещу нас, така и срещу Австро-Унгария, и не ни даде категорични изявления по този въпрос“.

Бях инструктиран незабавно да съобщя всичко това на г-н Сазонов и да го уведомя по телеграфа за часа на това съобщение. Райхсканцлера каза в заключение, че г-н Свербеев (Сергей Николаевич Свербеев – руският посланик в Берлин) е телеграфирал до Петербург предния ден, че Германия се е мобилизирала, което всъщност не е предприето и до днес. Изпълних тази заповед до г-н Сазонов в 24,00 ч. в полунощ на 31 юли срещу 1 август.

Министърът на външните работи първо ми повтори изявлението на царя за невъзможността за забавяне на мобилизацията по технически причини или за отмяна на заповедта за нея. След това се опита отново да докаже, че в Русия мобилизацията в никакъв случай не означава намерение за водене на война и че преговорите могат да продължат въпреки мобилизацията. В същото време министърът посочи последната телеграма на царя и съдържащите се в нея уверения, че докато преговорите продължават, руските войски няма да предприемат никакви враждебни действия. Това уверение, което царят тържествено скрепи с думата си, би трябвало да ни успокои относно руските намерения.

Възразих му, че подобно уверение не може да ни удовлетвори, тъй като царят не се ангажира да поддържа мир, ако преговорите се провалят поради упоритата неотстъпчивост на Русия за исканията, които тя е отправила. Попитах министъра на външните работи дали е в състояние да ми даде някакви гаранции в това отношение. Тъй като г-н Сазонов отговори отрицателно на въпроса ми, му казах, че в такъв случай е невъзможно да има оплаквания и срещу нашето военно командване на въоръжените сили, ако то откаже да изчака, докато Русия концентрира чудовищно огромните си военни сили на нашата граница.

След това министърът на външните работи отново се върна към твърдението, че мобилизацията не води непременно до война, и отново ми зададе въпроса, който някога ми беше задал, дали и ние ще обявим мобилизация, без нещата неизбежно да стигнат до война. По този въпрос можех само да се позова на предишните си обяснения и категорично заявих, че ако Русия не спре мобилизацията си и така ни принуди да се мобилизираме също, тогава ще се окажем пред ръба на бездната на войната.

Още веднъж настоятелно помолих г-н Сазонов да разбере сериозността на ситуацията. Перспективите за мирно разрешаване на кризата се подобриха значително благодарение на готовността, проявена от Виенския кабинет да започне диалог с руското правителство относно нотата, представена на Сърбия. Това подобрение на ситуацията

³¹ Руско-японската война.

се дължи на посредничеството на германския император. В този момент Русия, без най-малък предлог, въпреки тържествените уверения, които ни беше дала малко преди това, се е мобилизирала срещу Германия. Зависи единствено от Русия, ако иска мир, да оттегли тази заплаха. Така средствата за предотвратяване на бедствието са в ръцете на Русия. Все още твърдо се надявам, че руското правителство ще реши да преустанови мобилизацията. В това отношение няма техническа невъзможност. Императорът на цяла Русия трябва само да каже една дума и заповедта за мобилизация ще бъде променена, а мобилизационните мерки трябва да бъдат преустановени с оглед на новите обстоятелства. След този разговор с министъра на външните работи, който продължи цял час, останах с категоричното впечатление, че руското правителство е решено да доведе въпроса до крайност.

1 август

На сутринта на 1 август реших да се възползвам от предложението на граф Фредерикс и да се опитам да убедя царя в последния час да отмени заповедта за мобилизация. Рано сутринта изпратих аташето на посолството, фон Бюлов с кола и писмо до граф Фредерикс в Петерхоф. Писмото ми гласеше следното:

„Уважаеми графе! Възползвам се от любезното Ви разрешение да се обърна към Вас в случай на нужда. Това, което предвидих, се случи. Мобилизацията на цялата руска армия направи изключително лошо впечатление в Берлин. Там не разбират как може да бъде дадена заповед за мобилизация в момент, когато моят августейши монарх продължава посредническата си мисия и тя все още не е провалена. Не забравяйте, че само преди няколко дни бяхме официално информирани, че мобилизацията се извършва само на австрийската граница, а не на германската. Положението стана изключително сериозно и аз търся всякакви средства за предотвратяване на бедствие. Защото войната е ужасна опасност за всички монархии. Тази нощ получих заповед незабавно да информирам г-н Сазонов, че все още не се мобилизираме, но че ако Русия не ни даде положително уведомление за спирането на военните си приготовления срещу нас и Австрия в срок от 12 часа днес, от наша страна ще последва заповед за мобилизация. Вие знаете какво означава това за нас. Не можем да заблуждаваме, че се оказваме на две крачки от войната, която нито вие, нито ние искаме. Знам колко е трудно да се спре движението на машина, след като е била пусната в движение. Но руският император може да направи всичко в това отношение. Моля ви, направете всичко, за да спрете бедствието. С най-искрена преданост и дълбоко разстроен, ваш П.(урталес)“.

Г-н фон Бюлов лично връчи това писмо на министъра на императорския двор, който, след като го прочете, възкликна: „Слава Богу, че пристигнахте навреме.“ След десет минути ще имам доклад до императора.“

След като изпратих това писмо, попитах много влиятелния министър на земеделието Кривошеин, който, както знаех, беше за мира, дали мога да говоря с него. Намеждението ми беше да му обясня сериозността на положението, дали е възможно да го помоля да се изкаже в полза на отмяната на заповедта за мобилизация.

Министърът на земеделието ми отговори, че е на мое разположение, но че сега е в дачата си на островите.

Тъй като не трябва да напускам посолството и всеки момент мога да очаквам телефонно обаждане от г-н Сазонов или граф Фредерикс, изпратих до г-н Кривошеин съветника на посолството г-н фон Луциус³², който беше пристигнал едва предния ден; дадох му копие от писмото си до граф Фредерикс, за да може министърът на земедели-

³² В немският оригинал името е предадено като Муциус (Mitius), но очевидно е резултат от печатна грешка. Става дума за германският дипломат Хелмут Едуард Фердинанд Луциус фон Щодтен (1869 – 1934). През 1911 г. е съветник в Санкт Петербург. От 1914 г. е дипломатически агент и генерал-консул в Дурацо, Албания. От 1915 до 1920 г. е германски посланик в Стокхолм. Изпратен в Петербург, за кратко преди сключването на отношенията между Германия и Русия. (б. пр.).

ето да види от него колко изключително критични са обстоятелствата. Г-н фон Луциус остана с впечатлението от този кратък разговор с министъра, че той е против войната. По-късно чух, че г-н Кривошеин се е изразил именно в тази насока на заседанието на Министерския съвет, което имаше решаващо значение.

Въпреки че вече бяха изминали 24 часа от публикуването на заповедта за обща мобилизация, на 1 август Петербург все още представляваше изненадващо спокойна картина. И сега изобщо не се наблюдаваше всеобщ военен ентусиазъм. Отрядите от запасни войници, призовани под знамената, които преминаха през града с музика, правеха много повече впечатление на хора унили, отколкото на такива, обзети от ентусиазъм. Запасните се изпращаха от жени с насълзени очи, и не беше необичайно да се види че и запасните също бършеха сълзите си.

Не се чу нито една патриотична песен, нито един възторжен вик. Какъв контраст с това, което видях няколко дни по-късно в Берлин!

Около 14 ч. следобед граф Фредерикс от Петерхоф ми се обади по телефона и ми съобщи съдържанието на новата телеграма, изпратена от царя до император Вилхелм. Граф Фредерикс изрази надежда, че тази телеграма все още може да предотврати опасността от война. Съдържанието на телеграмата беше следното. Царят е получил телеграмата на Негово Величество. Той разбира, че император Вилхелм е принуден да мобилизира своите въоръжени сили. Той обаче иска да получи от Негово Величество същите гаранции, които самият той му е дал, че тези мерки няма да доведат до война и че преговорите ще продължат за доброто на двете страни и за общия мир, който е толкова близо до сърцата на двамата монарси. Вековните приятелски отношения, съществуващи между двамата императори, трябва да предотвратят кръвопролитията. Пълнен с увереност, царят нетърпеливо очаква отговора на Негово Величество. Няколко часа след този разговор, около 17,45 ч., получих следната телеграма от държавния секретар по външните работи фон Ягов.

„В случай че руското правителство не даде задоволителен отговор на нашето искане (за спиране на мобилизацията), трябваше да му връча следното изявление в 17 ч. вечерта, по централноевропейско време: „Императорското правителство от началото на кризата се опитва да я доведе до мирно разрешаване. В отговор на желанието, изразено от Негово Величество Императора на цяла Русия, Негово Величество Германският император, в съгласие с Англия, положи усилия да действа като посредник между кабинетите във Виена и Санкт Петербург, когато Русия, без да чака техния резултат, започна да мобилизира всичките си сухопътни и морски сили. В резултат на тази заплашителна мярка, непричинена от никакви военни приготовления от германска страна, Германската империя се озовава в сериозна и непосредствена опасност. Ако императорското правителство не предприеме мерки срещу тази опасност, то ще подкопае сигурността и самото съществуване на Германия. Следователно германското правителство се оказва принудено да се обърне към правителството на Негово Величество Императора на цяла Русия, настоявайки за прекратяване на гореспоменатите мерки. С оглед на факта, че Русия отказа (не намери за необходимо да отговори на) това искане и показа с този отказ (приетата позиция), че нейната намеса е насочена срещу Германия, имам честта, по заповед на моето правителство, да уведомя Ваше Превъзходителство следното: Негово Величество Императорът, мой августейши господар, от името на империята, приемайки предизвикателството, се счита в състояние на война с Русия. Санкт Петербург, 19 юли / 1 август 1914 г. (Подп.) Ф. Пурталес)“.³³

³³ Поради особената важност на този исторически документ, ние заимствахме руския му превод от Оранжевата книга, публикувана от Руското министерство на външните работи (Сборник с дипломатически документи. Преговори от 10 до 24 юли 1914 г., предшествващи войната, стр. 53-54. Държавна печатница, Петроград 1914 г.). Този превод е направен и възпроизведен в печат като цяло по доста задоволителен начин. Но при предаването на оригиналния френски текст на документа в Руската Оранжева книга, наред с няколко печатни грешки, една доста груба грешка, която замъглява значението (отпечатано „*présage militaire*“ – военна заплаха вместо „*préparstif militaire*“ – подготовка за война). Бележка на руския преводач.

Заклучението на телеграмата изискваше да телеграфирам часа на получаване от мен на горните инструкции и часа на тяхното изпълнение според руското време, след което да поискам паспортите си и да прехвърля делата на германското посолство на посолството на САЩ.

Както се вижда от двата изрази, оградени в скоби, гореспоменатата декларация предвиждаше както случая, в който руското правителство изобщо няма да даде отговор на нашето искане за спиране на мобилизацията, така и случая, в който този отговор ще бъде незадоволителен.

Първата ми мисъл беше да предам декларацията под формата на нота, която да връча на г-н Сазонов; от формална гледна точка това е най-правилното.

Но двете места в текста, оградени в скоби, налагат изготвянето на две ноти, за да се предаде нотата, която ще е необходима в зависимост от това дали г-н Сазонов изобщо ще откаже да даде отговор на нашия ултиматум или този отговор ще бъде незадоволителен. Тъй като ми оставаше много малко време за изпълнение на инструкциите (дешифрирането на телеграмите от Берлин приключи едва в 18,45 ч.), реших напълно да се откажа от предаването на официална нота и да предам гореспоменатата декларация устно, а на министъра на външните работи да оставя само точно копие от дословния текст на тази декларация според берлинската телеграма, като меморандум.

Около 19 ч. вечерта бях у г-н Сазонов. Попитах го три пъти дали би искал да ми даде отговор на последното ми питане, отговор, който все още може да спаси каузата на мира. След като г-н Сазонов заяви, че не може да ми даде отговора, поискан от германското правителство, аз му прочетох дословно цитираната по-горе декларация и същевременно умишлено насочих вниманието му към двата възможни варианта на скобите от текста, предвидени в декларацията, а именно случая, в който той изобщо няма да ми отговори, и другия случай, в който този отговор няма да ни удовлетвори.

След това отбелязах, че възнамерявам да оставя дословния текст на декларацията, която току-що бях прочел, предадена му устно, в неговите ръце като меморандум. Казах, че не съм подписал предавания ръкопис, защото това е само писмено изявление на устната декларация. По специално искане на министъра на външните работи, въпреки това поставих името си под текста на гореспоменатия меморандум.

Впоследствие този инцидент беше тенденциозно изопачен в руския печат и представен така, сякаш набързо и в състояние на вълнение бях предал на г-н Сазонов неофициален документ, който изобщо не е бил предназначен за предаване.

По същия начин, в доклада за това събитие в Руската оранжева книга не се споменава нито дума за коментара, който направих на г-н Сазонов относно моя меморандум; в същото време, този доклад в бележката обръща особено внимание на местата в текста, оградени в скоби, и така става ясно, че по погрешка документът е предаден с местата, поставени в скоби.

След като предадох декларацията си, се сбогувах с министъра на външните работи и едновременно с това отбелязах, че ми се искаше да се разделя с Петербург при други обстоятелства. Бях убеден привърженик на добрите отношения между Германия и Русия; винаги съм отдавал високо значение на значението им за запазването на европейския мир. Съответно, постоянно съм се стремял, в съответствие с възможностите си, да съдействам за успеха на тези добри отношения.

И смятам че съм в правото си, да заявя с чиста съвест, че направих всичко по силите си, за да предотвратя скъсването на отношенията.

При тези думи г-н Сазонов, дълбоко развълнуван, ме прегърна с думите: „Повярвайте ми, ще се видим отново.“

След това отбелязах, че тази война е голямо нещастие и че според мен е трябвало да бъде избегната. Г-н Сазонов потвърди това и упрекна германския посланик във Виена като виновник за войната. Възмутено отхвърлих това внушение и изразих изненадата си от това колко малко министърът на външните работи знае за дейността на германския дипломатически представител във Виена.

Няма съмнение, добавих аз, кой е виновен за настоящата война. Виновни са онези, които са получили от царя заповедта за мобилизация срещу Германия и така провалиха нашите посреднически дейности, насочени към запазване на мира, предизвиквайки сериозна заплаха и предизвикателство от Русия, отправено към Германия без никаква причина. Това, причини скъсването на отношенията.

На това г-н Сазонов ми възрази: „Какво можем да направя като министър на външните работи, когато военният министър обяви на императора, че мобилизацията е необходима?“ В отговор на това отбелязах, че според мен именно той, г-н Сазонов, от поста си е призван да възпре царя от тази фатална стъпка, защото от предишни разговори е знаел какви ще бъдат последствията от мобилизацията.

За да сложа край на този безсмислен разговор, се обърнах към министъра на външните работи с молба да ми даде задграничните паспорти. На това министърът ми отвърна, че техническият смисъл на молбата ми не му е ясен. След това обясних молбата си, че г-н Сазонов трябва да се погрижи за вземането на необходимите мерки за моето заминаване заедно с германското посолство и баварската мисия.

Г-н Сазонов обеща да се погрижи за това и добави, че заминаването ни може да стане най-рано след ден-два.

На това отговорих, че трябва да оставя определянето на датата на заминаването ми на руското правителство; министърът на външните работи обаче ще разбере желанието ми да не оставам в Петербург при тези обстоятелства по-дълго, отколкото е абсолютно необходимо.

По време на този последен мой разговор с г-н Сазонов, ме впечатли неговата пълна безпомощност; Това затвърди мнението ми, че по време на последната фаза на кризата той се е отдал напълно на волята на течението и се е превърнал в безгръбначен инструмент за военни психоза.

След полунощ служител от Министерството на външните работи, г-н Радкевич, който по-рано беше секретар на руското посолство в Берлин, дойде в посолството изпратен от г-н Сазонов, и ми съобщи, че в 8 ч. сутринта ще бъде изпратен специален експресен влак на Финландската гара за германското посолство. След като преди това Сазонов, ми каза че ще можем да си тръгнем само след един или два дни, думите на г-н Радкевич ме изненадаха.

Трябваше бързо да се приготвим, възползвайки се от малкото часове, които все още ни оставаха преди часа на тръгване. В 4 ч. сутринта, когато току-що си легнах да си почина преди тръгването когато, отново бях повикан по телефона от г-н Сазонов. Министърът на външните работи ме информира, че в 22 ч. вечерта руският император е получил друга телеграма от император Вилхелм; В края на телеграмата Негово Величество моли царя да заповяда на войските си да не преминават границата при никакви обстоятелства. Г-н Сазонов ме попита как да съгласува това искане с декларацията, която му бях връчил в 19 ч. вечерта.

Заявих, че не мога да дам никаква информация по този въпрос; възможно е императорската телеграма да е била изпратена по-рано от тази, в която ми беше наредено да направя гореспоменатата декларация. Телеграмата от германския император, на която г-н Сазонов се позова в искането си, беше следната: Негово Величество благодари на царя за телеграмата му. Вчера той посочи на руското правителство пътя, по който единствено е все още възможно да се избегне войната. Въпреки че Негово Величество поиска отговор до този следобед, император Вилхелм все още не е получил телеграма от посланика си в Петербург с отговора от руското правителство. Следователно Негово Величество е принуден да мобилизира армията си. Незабавният, ясен и недвусмислен отговор на царското правителство е единственият начин да се избегне безкрайно голямото бедствие. Засега Негово Величество е принуден най-сериозно да поиска от царя незабавно да даде заповед на войските си да не допускат при никакви обстоятелства дори и най-малкото нарушение на неприкосновеността на германските граници.

На 2 август, в 8 ч. сутринта, се състоя отпътуването на германското посолство заедно с баварската мисия и персонала на германското генерално консулство от Финландското гара. Г-н Сазонов изпрати един от своите служители, който трябваше да се увери, че са взети всички мерки за нашето отпътуване.
